

De slordige Spaansche Brabander

door

C. F. P. STUTTERHEIM

Na ontvangst van de vererende uitnodiging, op de jaarvergadering van onze Maatschappij-met-de-lange-naam een lezing te houden, was mijn eerste zorg een geschikt onderwerp te vinden. In welke richting ik het moest zoeken, wist ik eigenlijk reeds terstond. Het kwam mij voor, dat een neerlandicus in een Bredero-jaar een gelegenheid als deze om voor een kring van filologen te spreken over de raadselachtigste figuur uit onze 17-eeuwse en misschien wel uit onze hele letterkunde, niet kon en mocht laten voorbijgaan. Als hij, zoals met mij het geval is, ervan droomt een nieuwe uitgave van de *Spaansche Brabander* te verzorgen, krijgt zijn onderwerp zonder dat hij daar verder over behoeft na te denken, al van zelf nauwer en duidelijker grenzen. Maar de hem als spreker toegemeten tijd dwingt tot verdere beperking, tot een keuze uit verscheidene mogelijkheden. Welnu, ik heb na enige aarzeling mijn keuze gemaakt en onze secretaris daarvan op de hoogte gesteld. Maar spoedig daarna kwam ik tot het inzicht, dat de titel waaronder mijn lezing is aangekondigd nog veel te ruim was, dat ik in een uur slechts een klein gedeelte van de daarmee aangeduide stof kon behandelen en dat ik opnieuw moest kiezen. Goed beschouwd bied ik U dus niet meer dan een soort derdemachtswortel uit de brederoïstiek ter overdenking aan.

Toen in 1618, nu driehonderdvijftig jaar geleden, de *Spaansche Brabander* het licht zag, konden noch de dichter, Gerbrand Adriaansz. Bredero, noch de uitgever, Cornelis Lodowijcksz. vander Plassen, noch ook de van voren en achteren volstrekt anonieme zetter maar enigszins vermoeden, hoeveel last zij de 19e- en 20-eeuwse Nederlandse filologen zouden bezorgen. Het is waar: elke literaire tekst, en vooral elke literaire tekst uit een vroegere taal- en cultuur-periode, stelt de onderzoeker een aantal vaak moeilijk te beantwoorden vragen. Maar er zullen toch maar weinig toneelstukken zijn, waarvoor mutatis mutandis geldt – en nu citeer ik de woorden van B. C. Damsteegt –: „Na drie en een halve eeuw biedt de *Brabander* nog een uitgebreid en ten dele maar nauwelijks

ontgonnen studieterrein".¹ Het is opmerkelijk, dat dit gezegd, en terecht gezegd kan worden na al het scherpzinnige speurwerk van vele voortreffelijke taal- en letterkundigen, na alles wat over dat blijspel of zogenaamde blijspel als geheel en over allerlei details te vinden is in monografieën over Bredero, in historiografieën van de Nederlandse letterkunde, in de inleidingen en aantekeningen bij met grote zorg bewerkte uitgaven en in als tijdschriftartikel verschenen studies.

Als ik aan de problematiek van de *Spaansche Brabander* denk, denk ik niet in de eerste plaats aan het vrij grote aantal woorden en uitdrukkingen, die tot nu toe niet bevredigend verklaard zijn. Voor mij is bovenal het raadselachtige, dat het stuk in bijna al zijn lagen – en dat zijn er legio – niet geheel consequent is; dat er iets niet klopt, dat er iets onduidelijk blijft in bijna elk moment van dit uiterst ingewikkelde geheel. Het moet (zou men zo zeggen) toch mogelijk zijn vast te stellen, welke personen in een toneelspel optreden; zonder uitzondering van geval tot geval uit te maken, wie het woord neemt, tot wie hij zich richt en over wie hij spreekt; op grond van de tekstuele gegevens erachter te komen, over hoeveel dagen de handeling zich uitstrekt. Met betrekking tot de *Spaansche Brabander* is dit alles echter niet mogelijk, of althans tot heden niet mogelijk gebleken.

Hoe belangrijk deze kwesties ook zijn, ze liggen nog maar aan de oppervlakte. Stoten we door naar diepere lagen, dan vinden we ook daar inconsequenties, vaagheden, onverklaarbaarheden of (hoopvoller en met een nieuw woord uitgedrukt) onverklaardheden. Ik noem slechts: de wonderlijke vermenging van twee historische perioden, nl. de tijd van het Bestand (ca. 1617) en de begintijd van de tachtigjarige oorlog (ca. 1576); de niet minder wonderlijke vermenging van fictie en werkelijkheid; de afwisselingen in de structuur der verzen; de relatie van de auteur tot de picareske roman *Lazarillo de Tormes*, een relatie die zich beweegt tussen absolute afhankelijkheid en absolute vrijheid; het karakter en het temperament van de hoofdpersoon.

Enkele van deze laatstgenoemde aspecten heb ik aan de orde gesteld in de rede, waarmee ik het dertigste Nederlands Filologencongres heb geopend; de tekst van deze rede zal onder de titel „Werkelijkheid en realisme in Bredero's Spaansche Brabander" in de handelingen van het congres worden opgenomen. Voor dit uur heb ik uit het vele dat voor een behandeling in aanmerking komt een totaal andere en veel bescheidener keuze gedaan. In de hoop

1. G. A. Bredero's *Spaanschen Brabander Jerolimo*. Met aantekeningen van Dr. F. A. Stoett. Herzien en van een inleiding voorzien door Dr. B. C. Damsteeg (Zutphen, z.j.). 'Woord vooraf', laatste zin.

dat U mijn onderwerp niet al te beperkt en niet al te onbetekenend zult vinden, leg ik dan aan uw oordeel voor : een beschouwing naar aanleiding van de reeds door mij genoemde, op zichzelf eenvoudig lijkende vraag : „Wie zijn de dramatis personae ?”

Gelukkig is de kwestie in verreweg de meeste gevallen duidelijk. Er zijn slechts enkele uitzonderingen, maar die zijn buitengewoon irriterend. Ze kunnen geen enkele lezer ontgaan. Ze hebben ook altijd de aandacht van de annotators gehad en er zijn verschillende oplossingen voorgesteld. We kunnen dus niet beweren, dat ze tot het door Damsteegt bedoelde, „maar nauwelijks ontgonnen studieterrain” behoren. Intussen is een in alle opzichten bevredigende verklaring niet gevonden. Het betreft hier scènes, die geen correlaten hebben in Bredero's voorbeeld, zodat de *Lazarillo* ons niet van nut kan zijn. Het ontbreken van die correlaten is lang niet het enige dat ons het gevoel geeft, in den blinde te tasten. Voor het probleem van de „vertoonders” geldt hetzelfde als voor andere *Brabander*-problemen geldt : de gegevens die we voor een oplossing ervan nodig hebben ontbreken, of als ze niet ontbreken blijken ze bij nader inzien zelf problematisch te zijn.

Na het laatste vers (vs. 2235) lezen we : „Volmaackt in 't Jaar 1617. In April. G. A. Bredero. 't Kan verkeeren.” Hier is dan toch geen enkele reden tot twijfel : de dichter heeft zijn toneelstuk in april van het jaar 1617 voltooid. Maar nu gaat het alweer mis. Het is onbekend, wanneer hij eraan is begonnen en of hij er al dan niet met tussenpozen van een week, een maand of meer aan heeft gewerkt. Eveneens is onbekend, of de scènes in dezelfde volgorde geschreven zijn als waarin ze in de tekst worden aangeboden. Om de afwisselingen in de vorm der verzen te verklaren heeft Kazemier verondersteld, dat de auteur eerst de in de *Lazarillo* gegeven stof heeft verwerkt en daarna – omdat hij zo te weinig had voor een avond-vullend stuk of om een andere reden – allerlei andere passages, zoals de gesprekken der oude manenn en de toneeltjes waarin twee jongens optreden, heeft toegevoegd of ingevoegd.² Dit is een redelijke veronderstelling, maar het is geen feit. Van de ontstaanswijze weten we niets met zekerheid. Zekerheid zouden we alleen kunnen verkrijgen, als we over een aantal nauwkeurig gedateerde „schetsen” beschikten. Van alles wat Bredero misschien in klad heeft geschreven is geen letter over. Er is, en dat is veel onaangener, ook geen letter over van het handschrift, waarin het toneelstuk in definitieve vorm is vastgelegd en met de naam en de zinspreuk van de dichter is gesigneerd. Het

2. G. Kazemier, *De compositie van Bredero's „Spaanschen Brabander”*. De Nieuwe Taalgids, XXVIII, blz. 14.

is dus onmogelijk, de gedrukte tekst met het origineel te vergelijken. Ik kan hier van *de* gedrukte tekst spreken en voorlopig buiten beschouwing laten, dat er in de zeventiende eeuw verscheidene drukken zijn verschenen en dat deze op ettelijke plaatsen van elkaar afwijken. Met betrekking tot de vraag naar de handelende personen vertonen ze namelijk hetzelfde beeld.

Afgezien van enkele door anderen geschreven lofdichten bestaat het voorwerk van vrijwel alle oude uitgaven uit een opdracht aan Jacob van Dyck, een beschouwing „Tot den goetwillighen leser”, een „Tot den Leser” in dichtvorm en een „Inhoudt van 'tspel”. Dat dit alles van Bredero zelf is, is zeker. We mogen, ja moeten dus elke kans aangrijpen om er gebruik van te maken voor onze interpretatie van hetgeen in de gedrukte tekst(en) van de *Spaanse Brabander* problematisch is. Aan het toneelstuk gaat een lijst van „Namen der spelende ghesellen” vooraf. Deze lijst nu komt in sommige opzichten niet overeen met wat we in het stuk zelf aan optredende personen vinden.

Enkele in de tekst genoemde groepen „stomme vertoonders” zijn niet in de lijst opgenomen, — zoals „een heel deel jacht van volk” (boven vs. 1144), de „Diefleyers” (boven vs. 1970 en vs. 2073), „de Getuygen” (boven vs. 1950 en vs. 2176). Het is nauwelijks de moeite van het vermelden waard en het is ook nooit eerder vermeld. Iets belangrijker lijkt mij, dat ook de secretaris van de stad in de lijst ontbreekt. In annotaties en inleidingen wordt hierover gezweven. En ook zij die op grond van gegevens in de tekst aan de namen der spelende gezellen enkele hebben toegevoegd, hebben de secretaris vergeten. Deze omissie is wel begrijpelijk. Wie een lijst van de dramatis personae wil maken, leest niet het stuk van a tot z door, maar maakt gebruik van hetgeen boven de scènes staat. Nu is de indeling in tonelen in de gedrukte tekst zeer redelijk. Zeer redelijk, maar niet volkomen consequent. Ik heb U reeds gezegd, mijn toehoorders, dat er in vrijwel alle opzichten iets niet klopt. Het heeft geen zin, hier alle inconsequenties op te sommen. Een ervan is, dat de secretaris niet boven een scène genoemd wordt. Dat hij toch aan het gebeuren op het toneel deel heeft, blijkt slechts uit de woorden van Robbeknol (vs. 1148 v) :

De kussens raken uyt : daar is men Heer de Schouwt
Met de secretaris, siet dat jij de mont wat houdt.

Hierop volgt dan onmiddellijk de tekst van het decreet tegen de „stercke luye ledichgangheren, vagebonden, onnutte bedelaren en menichte der vreemde armen”. Om deze reden en ook omdat hij verder in het stuk niet meer optreedt, is de secretaris aan de aandacht van degene die de lijst heeft samengesteld ontsnapt en

is ook zijn omissie ontsnapt aan de aandacht der annotators. Het is zeker, dat de lijst hier ongelijk heeft. Niemand zal op de gedachte komen : „O, blijkens de lijst komt de secretaris niet in het stuk voor en dus is vs. 1149 gedeeltelijk corrupt”.

Veel moeilijker te verklaren zijn twee andere discrepanties tussen lijst en toneelspel. En hier zijn wel redenen aanwezig om niet de eerste maar het tweede, of beter : de gedrukte tekst, in gebreke te stellen. Om met het eenvoudigste geval te beginnen : onder de „Namen der spelende ghesellen” worden slechts twee jongens vermeld, nl. Joosje en Kontant, terwijl er twee maal twee jongens optreden : eerst Aart en Krelis en daarna de twee in de lijst genoemde. In een kort toneeltje (vs. 285-305) sarren Aart en Krelis de oude kerkeknecht (de „Hondtslagher vande Kerck”) Floris Harmensz., bijgenaamd „Auwe”. Aan het eind van hetzelfde (het eerste) bedrijf voeren Joosje en Kontant de zo moeilijk te interpreteren knikker-scène op ; daarna maken ook zij Floris tot mikpunt van hun plagerijen (vs. 454-485).

Op het eerste gezicht lijkt de zaak heel eenvoudig. De gedrukte tekst, zoals die nu eenmaal voor ons ligt, heeft gelijk ; het is inderdaad Bredero's bedoeling geweest, in de tweede scène andere jongens te laten optreden dan in de eerste. De naamlijst is wat slordig samengesteld, zoals ook uit andere omissies blijkt. Er is daarbij over die korte scène heengelezen. Dit kon gemakkelijk gebeuren, daar de namen „Aart” en „Krelis” wel, zij het dan slechts twee maal, boven de verzen, maar niet boven de scène staan ; het geval is dus vergelijkbaar met dat van de vergeten secretaris. Van de overtuiging „de lijst is hier in gebreke” is Terwey uitgegaan en de bewerker van de door hem verzorgde uitgave, De Vooy's, was het met hem eens. Zij hebben, onder vermelding van de aangebrachte verandering, „Aart” en „Krelis” aan de naamlijst toegevoegd.³ Maar Prinsen zegt in zijn aantekening bij vs. 285 : „De namen *Aart* en *Krelis* komen niet op de lijst der spelers voor in de oude uitgaven. Daar m.i. hier *dezelfde* jongens bedoeld worden als in het toneeltje dat met vers 454 begint, denk ik aan een vergissing. Ik houd het ervoor dat ze ook hier Joost en Constant moeten heeten.”⁴ Ook Stoett zegt, nu in een annotatie bij vs. 454 : „Deze twee jongens zullen wel dezelfde zijn als Aart en Krelis (vs. 285)” ; hij laat zich er echter niet over

3. *G. A. Bredero's Spaansche Brabander*. Toegelicht en van een inleiding voorzien door T. Terwey. Derde, herziene uitgave door Dr. C. G. N. de Vooy's (Groningen, Den Haag, 1920), blz. 14.

4. *G. A. Bredero's Spaansche Brabander*. Uitgegeven met een inleiding en aantekeningen door Dr. J. Prinsen J. Lz. (Amsterdam, 1918), blz. 66.

uit, hoe ze eigenlijk zouden moeten heten.⁵ Beide geleerden laten in het duister, waarop hun veronderstelling berust. Waarschijnlijk vonden zij het uit een oogpunt van artistieke economie onverklaarbaar, dat de auteur van een toneelstuk vier personen laat optreden als hij met twee had kunnen volstaan. Waarschijnlijk ook konden zij, afgezien van de namen, geen enkel verschil ontdekken tussen het ene tweetal en het andere. Als dat hun argumenten waren, ben ik het geheel met hen eens.

Damsteegt heeft Stoett's aantekening bij vs. 454 overgenomen in de door hem herziene uitgave. Maar hij is, voor zover ik weet, de enige die naar een argumentatie heeft gestreefd. In zijn Inleiding zegt hij: „De paren treden elk maar in één scène op en dit doet de vraag rijzen, of er geen vergissing in het gebruik van de namen is gemaakt en of Aart en Krelis niet identiek zijn met Joosje en Kontant”.⁶ Dit argument wordt pas geheel duidelijk, als we kennis hebben genomen van zijn beschouwingen over de **structuur van de Spaansche Brabander** als geheel. Hij komt tot de conclusie, dat de dichter bij de compositie van zijn toneelspel gebruik heeft gemaakt van een bepaalde techniek en hij noemt deze „omsluiting”. Wat deze term inhoudt, moet ik hier korthedshalve onvermeld laten. Ik citeer slechts: „Het is duidelijk dat voor de werking van de omsluitingstechniek herhaald optreden van dezelfde personen noodzakelijk is. Op grond daarvan is het aannemelijk te achten, dat in het 1° bedrijf hetzelfde tweetal jongens twee maal optreedt, m.a.w. dat de namen Joosje en Kontant bij het eerste optreden onopzettelijk zijn vervangen door de niet uitgesproken namen Aart en Krelis”.⁷

Damsteegt verkondigt dus dezelfde mening als Prinsen – in beide toneeltjes heten of zijn de jongens Joosje en Kontant – en hij vindt zijn eigen redenering niet overtuigend genoeg om in die mening meer te zien dan een aannemelijk veronderstelling. Is er dan geen zekerheid te verkrijgen en zullen we met deze vage vlek blijvend genoeg moeten nemen?

Even licht wat hoop op, als het volgende gegeven onze aandacht trekt. Boven de eerste scène staat: „Twee jonghens en *Floris Harmensz.*, hontslagher, met de baar uyt”. Boven de tweede lezen we: „De twee jongens, *Joosjen en Kontant*”. Wijst het lidwoord van bepaaldheid in het laatste geval er niet op, dat die jongens reeds eerder genoemd zijn, reeds eerder zijn opgetreden? Het is verleidelijk, deze vraag bevestigend te beantwoorden. Toch doen

5. G. A. Bredero's *Spaansche Brabander*. Toegelicht door Dr. F. A. Stoett, 2e druk (Zutphen, 1934), blz. 50.

6. Damsteegt, *o.c.*, blz. 11.

7. *Ib.*, blz. 15.

we er goed aan, niet aan deze verleiding toe te geven. Boven vs. 566 staat immers: „De twee snollen. *Trijn Jans* en *Bleecke An*”, terwijl ze zonder enige twijfel op deze plaats voor het eerst een rol krijgen toebedeeld. Ten overvloede vermeld ik nog, dat we over de kwestie niets kunnen leren uit de *Inhoudt van 'tspel*, de samenvatting die Bredero zelf van zijn stuk heeft gegeven; daarin wordt namelijk over die twee toneeltjes niets gezegd.

Het ziet er dus somber uit. Gelukkig is er nog één gegeven, dat tot nu toe de aandacht van de annotators niet heeft gehad, of waarvan ze althans voor de oplossing van het probleem der twee of vier jongens geen gebruik hebben gemaakt. Ik bedoel de structuur van de lijst, het ordeningsprincipe dat bij het opstellen ervan is gevolgd. De handelende personen worden er genoemd in dezelfde volgorde als waarin ze in het drama optreden. Afgezien van de beide knapen, klopt dit – Dames en Heren, U voelt het reeds aankomen – bijna geheel. „Bijna” ... het spijt me, maar ik mag niet verzwijgen, dat ook hier de inconsequentheid haar kans heeft waargenomen. Wie de misschien ijdele hoop koestert, ten opzichte van de problematiek der naamsverwarring meer te bereiken dan zijn voorgangers hebben bereikt, zal met alle in aanmerking komende gegevens rekening moeten houden. En hij zal vooral op elk punt van zijn redenering nauwgezet moeten onderzoeken, of er niet iets is dat alwat hij moeizaam heeft opgebouwd verzwakt of met één slag vernietigt, – hoe vervelend dit onderzoek ook mag zijn: voor hemzelf, voor zijn lezers, of voor zijn toehoorders.

De uitzondering op het principe van ordening in de lijst betreft de schout. Hij treedt voor het eerst op, als Robbeknol vs. 1148 zegt en hij had dus recht op een plaatsje onmiddellijk na de snollen. Dat hij daar niet mag staan, heeft hij te wijten aan het ontbreken van zijn naam boven een scène in de tekst. Hij wordt alleen in een vers genoemd. Voor hem geldt hier dus precies hetzelfde als voor de totaal vergeten secretaris. Maar in tegenstelling tot deze krijgt hij nog een kans, en zelfs een heel grote. In het laatste bedrijf is hij vele malen aan het woord en bovendien wordt hij boven enkele scènes vermeld. We vinden hem dan ook, evenals de vier personen wier eerste optreden in het laatste bedrijf valt, onder de namen der spelende gezellen, maar als laatste, terwijl hij blijkens de tekst aan die vier had moeten voorafgaan. Hoe ik dit moet verklaren, weet ik niet. Is het niets anders dan een inconsequentie, een vergissing, een slordigheid? Of vond Bredero of een ander „de Schout en zijn Rackers” een pakkender afsluiting van de lijst dan „Otje Dickmuyt”, dat eigenlijk de laatste plaats had moeten innemen? Hoe dit zij, het door mij genoemde ordenings-

principe is aantoonbaar werkzaam en daarop bestaat ten aanzien van de eerste vier bedrijven geen enkele uitzondering.⁸ Wat de eerste akte betreft, ziet de lijst er als volgt uit :

Jerolimo Rodrigo, *de Joncker.*
 Robbeknol. *de Knecht.*
 Joosje. }
 Kontant. } *twee Jonghens.*
 Floris Harmensz. *Hondtslagher vande Kerck.*
 Jan Knol. }
 Andries Pels. } *Patriotten.*
 Thomas Treck. }

Gesteld nu : de maker van de lijst is uitgegaan van de gedrukte tekst of van het daaraan ten grondslag liggende handschrift. Gesteld voorts : hij heeft het toneeltje van Aart en Krelis en de hondslager over het hoofd gezien. Dan had het begin van de lijst op grond van het ordeningsprincipe het volgende beeld moeten vertonen :

Jerolimo Rodrigo. *de Joncker.*
 Robbeknol. *de Knecht.*
 Jan Knol. }
 Andries Pels. } *Patriotten.*
 Thomas Treck. }
 Joosje. }
 Kontant. } *twee Jonghens.*
 Floris.

Met andere woorden : in de lijst doelt „Joosje, Kontant, twee jonghens” op de spelers van de eerste jongensscène, niet op die van de tweede. Dit betekent : de opsteller van de naamlijst heeft een van de druk afwijkend handschrift onder de ogen gehad, waarin „Joosje” en „Kontant” en ook „Floris Harmensz.” stond boven het toneeltje, dat aan het gesprek der drie patriotten voorafgaat. Dat desondanks in dit handschrift „Aart” en „Krelis” zou hebben gestaan, is uitgesloten.

Dames en Heren ! Hiermee meen ik de veronderstelling van Damsteegt en anderen vlakbij de grenzen van het schaars bevolkte land der zekerheden te hebben gebracht, zo niet binnen die grenzen. Maar nog steeds blijft een belangrijke vraag onbeantwoord. Hoe zijn die Aart en Krelis in de gedrukte tekst terechtgekomen,

8. Terwey en De Vooyts hebben met dit principe geen rekening gehouden. Ze nemen immers Krelis en Aart niet vóór maar na Joosje en Konstant (Kontant) op in de door hen aangevulde lijst. Voorts laten ze ten onrechte Krelis aan Aart voorafgaan ; Aart spreekt het eerst.

als kennelijk Joosje en Kontant zijn bedoeld? Men kan hier, zoals Damsteegt doet, denken aan verregaande slordigheid, aan een vergissing, aan een onopzettelijke verandering. En men kan, op zijn voorbeeld, deze gedachte steun verlenen door te wijzen op andere slordigheden, andere vergissingen, andere onopzettelijke veranderingen in de namen der handelende personen.

Daar is in de eerste plaats het geknoei met de namen der patriotten; maar daarover zal ik straks uitvoerig spreken. In de tweede plaats wordt in vs. 1320 Els Kals door Jut Jans aangesproken met „Elsje Kaacks”. Dat dit een vergissing is, waag ik echter te betwijfelen. Het is best mogelijk, dat Bredero Jut Jans een grapje laat uithalen. De achternaam „Kals” betekent als woord „praatziek”, „kaaks” betekent hetzelfde. De vervanging van „Kals” door het synonieme woord doet de woordbetekenis van de naam beter uitkomen. Als het toch een vergissing is, dan is deze gemakkelijk te verklaren: de dichter, of een afschrijver, of de zetter heeft een woord vervangen door een ander, dat dezelfde betekenis heeft en er bovendien nog formeel gedeeltelijk op lijkt. In de derde plaats (ik citeer Damsteegt) „staat als een van de twee opkomende spinsters bij het begin van het 5^e bedrijf niet Trijn Snaps vermeld, maar Trijn Jans. Deze naam is een contaminatie van Trijn Snaps en Jut Jans en noodlottigerwijze gelijk aan de naam van een van de twee snollen”.⁹ Als contaminatie, die bovendien door de herinnering aan een andere naam in hetzelfde stuk wordt bevorderd, is deze slechts één maal optredende fout geheel verklaard. Hoe gemakkelijk vergissingen van een dergelijke geringe allure in een tekst terechtkomen, blijkt b.v. uit de door Prinsen verzorgde uitgave. In zijn annotatie bij vs. 285 heeft hij „Joosje” door „Joost” vervangen en dit laatste is noodlottigerwijze gelijk aan de pas in de vijfde akte optredende buurman.¹⁰

Van een totaal ander karakter is hetgeen met de namen in de eerste jongensscène is gebeurd. Het is niet mogelijk, dat de auteur bij vergissing twee maal „Aart” en „Krelis” schrijft, als hij twee maal „Joosje” en „Kontant” bedoelt. En het is niet mogelijk, dat een afschrijver of een zetter zomaar bij vergissing twee maal „Aart” en „Krelis” schrijft of zet, als hij twee maal „Joosje” en

9. Damsteegt, *o.c.* blz. 11 v. – Hij noemt nog twee andere vergissingen. „Steven” i.p.v. „Andries” komt ter sprake na (en in verband met) mijn analyse van de verwarring „Thomas - Harmen”. De kwestie „Jasper - Joost” kan ik hier niet behandelen. Wie deze wil onderzoeken, zal in aanmerking moeten nemen, dat er weliswaar een discrepantie bestaat of schijnt te bestaan tussen de lijst en het stuk zelf, maar dat de lijst geheel in overeenstemming is met hetgeen boven de scène staat (voorafgaande aan vs. 2006), nl. „Jasper, Goutsmit”.

10. Vgl. hierboven, blz. 393, noot 4. – Op de bevreemdende afwisseling „Konstant” (naamlijst), „Constant” (Prinsen, t.a.p.), „Contant” (tekst) ga ik niet in.

„Kontant” voor zijn ogen heeft staan. Er kan hier niets onopzettelijk, er moet hier iets opzettelijk veranderd zijn. En nu kom ik op mijn beurt met een veronderstelling.

Wanneer een toneelgezelschap een stuk in studie neemt, wordt bij de rolverdeling altijd rekening gehouden met het aantal beschikbare spelers, tevens met hun verschillen in graad en aard van begaafdheid. Zijn er meer rollen dan er spelers zijn, dan neemt men zijn toevlucht tot doublures. Zijn er minder, dan doet een gedeelte van het gezelschap niet mee. Dit laatste zal voor het gezelschap dat deel uitmaakte van de eerste Duytsche Academie minder in aanmerking zijn gekomen. Als het tot de opvoering van een toneelstuk kwam, wilden allen meedoen. Bredero heeft ervoor gezorgd, dat ook de talentlozen – en wel als „stomme vertoonders” – zich nu en dan op het toneel konden begeven. Na de rolverdeling bleek, dat nog enkelen voor een sprekende rol in aanmerking wensten te komen. De over twee toneeltjes verdeelde rollen van de twee jongens werden gesplitst. Zo ontstond het precieze tegendeel van een doublure en werd Joosje tot Joosje en Aart, Kontant tot Kontant en Krelis gemaakt. Dit ging heel makkelijk; het verschil in lettergrepen (Aart - Joosje) en het verschil in accentverhouding (Krelis - Kontant) konden geen beletsel vormen, daar de namen der jongens niet in de verzen van de eerste scène voorkomen. In het oorspronkelijke handschrift, in een volledig afschrift of in de overgeschreven rollen werd het nodige gewijzigd. De namen boven de scène werden geschrapt, die boven de verzen door de andere vervangen. Ongelukkigerwijze zijn de voor de opvoering aangebrachte veranderingen in de tekst terechtgekomen. Maar de naamlijst is gebleven zoals hij was.

Is een dergelijke verklaring ook mogelijk voor het andere geval, dat als slordigheid of vergissing bekend staat? Tot nu toe heb ik het nog maar even aangeduid als „het geknoei met de namen der patriotten”. In de naamlijst staan op de juiste plaats en in de juiste volgorde de namen „Jan Knol, Andries Pels, Thomas Treck”. Met „juist” bedoel ik hier niets anders dan: in overeenstemming met de gegevens van de gedrukte tekst. Misschien is het van enig belang te weten, dat de achternamen „Pels” en „Treck” uitsluitend in de naamlijst verschijnen, maar in de tekst noch boven de scène, noch boven de verzen, noch in de verzen vermeld worden. Er is alleen sprake van „Andries” en „Thomas”. Daarentegen is het „Jan Knol”, zowel boven de scène als boven de zinnen die de daarmee aangeduide persoon zegt, en de beide anderen spreken hem vrijwel steeds niet met „Jan”, maar met „Jan Knol” aan. Men heeft aan deze feiten nooit aandacht geschonken en de vragen

die ze oproepen zijn dus ook nooit gesteld, laat staan beantwoord. Tot overmaat van ramp lijdt ook het woord „patriotten” aan tekstuele afwezigheid.¹¹

In het eerste bedrijf voeren Jan Knol, Andries en Thomas een gesprek met elkaar en met Floris Harmensz. Wat de laatste betreft: boven de door hem gesproken zinnen staat steeds „Floris”, maar in de vorige scène wordt hij steeds (vier maal) met zijn scheldnaam „Aeuwen” aangeduid en zo heet hij ook in de mond der jongens (zes maal). De drie mannen spreken hem aan met „Floris Harmensz.”, „Floris” en ook (één keer) met „Aeuwen”; de spreker is dan kwaad op hem. Na de tweede jongensscène (de knikker-scène) moet hij zich opnieuw zijn spotnaam laten welgevallen, maar zelf spreekt hij als „Floris”. Na vs. 485 (de laatste zin van de eerste akte) komen zijn naam en zijn spotnaam niet meer voor. Behoudens de gesignaleerde kleine inconsequentie – de afwisseling van „Floris” en „Aeuwen” boven de verzen – is hier alles in orde. Niemand heeft nog ooit aan de identiteit van deze dubbel-namige man getwijfeld.

Voor een levensgroot identiteitsprobleem plaatst ons een scène van het derde bedrijf. Opnieuw staan drie mannen op het toneel. Twee ervan leveren geen moeilijkheid op; ze zijn Jan Knol en Andries uit de eerste akte. Maar Thomas is verdwenen. De derde man heet nu Harmen en deze naam ontbreekt op de lijst. Waar komt die, evenals Andries in de tekst van een achternaam gespeende, Harmen ineens vandaan? Wordt hier een nieuwe persoon ingevoerd, of wordt hier de hondslager, of wordt Thomas bedoeld en is de ene naam abusievelijk door de andere vervangen?

Voorzover ze zich daarover hebben uitgelaten, blijken de verzorgers van een geannoteerde uitgave het in één opzicht met elkaar eens te zijn: met die Harmen verschijnt geen nieuwe figuur ten tonele. Maar sommigen opteren voor Thomas, anderen voor Floris.¹² Het is jammer, dat zij hun argumenten verzwijgen. Opnieuw is Damsteegt de enige, die niet met een blote bewering of een vragenderwijze geformuleerde veronderstelling genoegen neemt en de kwestie aan een uitvoerig onderzoek onderwerpt. Hierbij bewandelt hij de juiste weg.¹³ Hij beroept zich op (overigens schaarse) interne gegevens, gaat na wat ons over Thomas en Floris uit de eerste akte bekend is en vergelijkt dit met de gegevens

11. De interpretatie van dit woord in de naamlijst staat op een merkwaardige wijze in verband met het probleem der twee historische perioden. Vgl. mijn *Realisme en werkelijkheid in Bredero's Spaansche Brabander*.

12. Stoett en Rijnbach: „Floris”; alle anderen: „Thomas”.

13. Voor de these dat er geen nieuwe persoon kan optreden, gebruikt hij weer de structuur van het drama als argument.

over Harmen in de derde akte. Helaas – het is of de duivel ermee speelt! – stuit hij op enkele op zichzelf, dus los van de genoemde kwestie, duistere passages. Hiertoe behoort de door Floris gesproken zin (vs. 353): „Hoort hier eens, Jan Knol, weet je wel dat Deensche Thomas banckerot is?”. Volgens Muller is hier niet Thomas (Treck) bedoeld. Het zou een der meer dan honderd mensen zijn, over wie in de loop van het stuk gepraat wordt zonder dat ze tot de dramatis personae behoren.¹⁴ Dit is best mogelijk. Zo heeft Andries het in vs. 1136 (derde bedrijf) over „Harmen de Raser” en in vs. 1113 over „ongse Jan”, waarmee niet zijn gesprekpartners bedoeld kunnen zijn. Als Mullers veronderstelling juist is, kunnen we uit vs. 353 niets over de derde patriot leren. Damsteegt acht dit niet waarschijnlijk en tracht het tegengestelde te bewijzen. Hij maakt nog gebruik van enkele andere gegevens en formuleert dan voorzichtig zijn conclusie: „Op grond hiervan moet vereenzelviging van Harmen en Floris m.i. afwezen worden en daarmee wint die van Harmen en Thomas aan kracht.”¹⁵

Aan zijn betoog voeg ik nog het volgende toe. In het eerste bedrijf roddelt Floris over tientallen niet in het stuk optredende personen. In het derde bedrijf is het niet Harmen, maar Andries die (vs. 1110-1139) hetzelfde doet, en aan diens identiteit valt niet te twijfelen. Ook dit pleit tegen de veronderstelling, dat de hondslager tussen vs. 485 en vs. 1006 „Harmen” is gaan heten.

Houden we rekening met alles wat de gedrukte tekst ons aan gegevens over Floris en de patriotten verschaft, dan kunnen we de mening „Harmen = Thomas” bevredigend adstrueren, ook al willen de verzen niet al hun geheimen openbaren. Er is echter ook nog een extern gegeven. Het is me niet duidelijk, waarom niemand op de gedachte is gekomen, voor de oplossing van het probleem gebruik te maken van de samenvatting, die Bredero zelf van zijn *Spaansche Brabander* heeft gemaakt. Daar staat eerst: „Drie ouwe Klouwers bewijsen met haar slechte manieren, spraack en kleedinghe, de oprechte slechtheyt der Amstelredammers, en de Tijdt, namentlijk de Sterfte over meer dan veertigh jaren”.¹⁶

14. J. W. Muller, *Nog een en ander over Bredero's Spaanschen Brabander*. Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, XLIV, blz. 281-291.

15. Damsteegt, *o.c.*, blz. 178.

16. Wie zich op interne gegevens beroept, gaat er stilzwijgend van uit, dat er wat deze gegevens betreft in het toneelstuk cohaerentie heerst en dat Bredero op de ene plaats niet was vergeten wat hij op de andere geschreven had. De *Spaansche Brabander* dwingt ons herhaaldelijk tot het beoefenen van een soort kansrekening zonder getallen. Een logische analyse van onze redeneringen is noodzakelijk. – In een *Naschrift* bij dit artikel zal ik een nog niet eerder genoemd argument voor de these „Harmen = Thomas” bespreken. Ook dit berust op de veronderstelling, dat Bredero tussen het ene en het andere bedrijf iets heeft onthouden.

Ook de samenvatting is wel „slordig” genoemd en m.i. niet geheel ten onrechte. Een zekere slordigheid blijkt al uit die ene zin, die op een gesprek van vier en niet van drie personen betrekking zou moeten hebben. Floris krijgt geen enkele aandacht, terwijl hij verreweg het meest aan het woord is en terwijl vooral hij degene is die het mogelijk maakt „de tijd te bewijzen”, d.w.z. aan te geven in welke periode de auteur zijn toneelspel heeft gesitueerd. Maar dit doet in verband met de naamsverwarring niet ter zake. Met „drie oude Klouwers” bedoelt Bredero zonder enige twijfel de drie patriotten van de naamlijst en niet twee van hen plus Floris. De samenvatting van de scène uit het derde bedrijf is nog veel korter. Ze luidt : „De drie koele Troevers verwijten elck ander haare feylen”. In tegenstelling tot het door mij reeds besproken geval „twee jongens – de twee jongens” aarzel ik niet, hier aan het gebruik van het bepalend lidwoord een overtuigend argument te ontleenen. De woordgroep zonder en die met lidwoord fungeren in de samenhang van een doorlopend verhaal. *De drie koele troevers* moeten reeds genoemd zijn ; het zijn dezelfde als de drie ouwe klouwers, dezelfde als de drie patriotten van de naamlijst. Dat een van hen een nieuw personage zou zijn of zou samenvallen met de in de samenvatting nergens vermelde Floris, is totaal onmogelijk. Dat Bredero in beide bedrijven dezelfde man, dezelfde derde patriot heeft bedoeld, is hiermee bewezen.

Maar we zijn nog niet af van de voor de hand liggende vraag : „Hoe is die ene figuur aan twee namen gekomen ?” Dat een afschrijver of zetter, al gaat hij nog zo slordig te werk, als er tien maal „Thomas” staat, daar evenveel keren „Harmen” van maakt, is geen aanvaardbare hypothese. Het is ook nooit beweerd. Men heeft voor de naamsverwarring altijd Bredero’s eigen slordigheid en vergeetachtigheid aansprakelijk gesteld. Hij was bij het afschrijven van de derde akte de naam van de derde patriot vergeten, en dan kon „in plaats daarvan een deel van de nog vaag in het hoofd hangende naam van de hondslager zich aan hem hebben opgedrongen”, zoals Damsteegt met niet al te veel vertrouwen in deze mogelijkheid veronderstelt.¹⁷

Ongeveer een halve eeuw na het moment waarop Bredero aan het derde bedrijf begon, schreef Spinoza : „A. wed tegen B. dat hy uyt 40. kaerten, dat is 10 van ieder soort 4. kaerten uyttrecken zal zoo dat hy van elke soort 1. zal hebben. Hier wert de kans van A. tegens die van B. gevonden als 1000. tegens 8139”.¹⁸ Dit is moeilijk uit te rekenen, maar het is te doen

17. Damsteegt, *o.c.* blz. 176.

18. Spinoza, *Reeckening van Kanssen*. Opera IV³ ('s-Gravenhage, 1914), blz. 246.

en door Spinoza voor het eerst gedaan. Niemand is echter in staat, de kans dat de door hem bij een ander vermoede graad van vergeetachtigheid met de werkelijkheid overeenkomt, in een getal vast te leggen. We mogen al blij zijn, als we uit een reeks woorden en woordgroepen, reikend van „heel erg groot” tot „uiterst gering” op grond van een redenering en van onze ervaring een min of meer verantwoorde keus kunnen doen. We vertrouwen daarbij dan maar op hetgeen we met betrekking tot geheugenmankementen bij onszelf en anderen menen te hebben waargenomen.

Met een soort ervaringskennis op mnemotechnisch gebied maar zwak gewapend, trachten we ons nu in te denken in de geest van iemand die aan een toneelstuk werkt. Hij heeft de door hem gecreëerde figuren zelf een naam gegeven en een van hen heeft hij Thomas genoemd. Hij heeft die man laten deelnemen aan een scène van 147 verzen en zelf tien maal „Thomas” geschreven. Desondanks is hij die naam totaal vergeten als hij na een tijdje – niemand laat zich uit over de duur daarvan – aan een andere akte bezig is. Voorts heeft hij iemand in drie scènes laten optreden en meer dan 120 verzen laten zeggen, d.i. een vierde deel van het hele eerste bedrijf. Hij heeft hem twaalf maal „Floris”, elf maal „Aeuwen” en drie maal „Floris Harmensz.” genoemd. Na een tijdje is dit complex namen in zijn geest verworpen tot „Harmen” en dit nestelt zich daar dan op het door „Thomas” verlaten plekje. Kunt U het met mij eens zijn, als ik de kans dat het werkelijk zo gegaan is, uiterst gering acht ?

Wie ter verklaring van de naamsverwarring aan Bredero een m.i. onmenselijke vergeetachtigheid wil toekennen, heeft met zijn verklaring nog maar een begin gemaakt. Hij moet nog veel meer veronderstellen en brengt in het veld van een en dezelfde hypothese een kettingreactie teweeg. De dichter moet niet alleen iets vergeten zijn, hij moet ook voor zichzelf (nog) geen naamlijst hebben opgesteld, of anders deze niet voor het fatale ogenblik hebben ingekeken. Hij moet voorts hetgeen hij al op schrift had niet eerst even hebben doorgenomen, ja hij moet zijn eigen stuk nooit van a tot z hebben gelezen. Want dan zouden in zijn geest de eerste en de tweede patriottenscène niet een week, een maand of desnoods enkele maanden van elkaar zijn komen te liggen, maar slechts een uur. En dit veronderstelt een vergeetachtigheid, waarmee we Bredero ten bate van onze eigen gemoedsrust als tekstverklaarders niet mogen belasten. Bovendien : het stuk is gespeeld voordat het gedrukt werd. Bij de rolverdeling of tijdens de repetities had de verwarring moeten blijken. Of moeten we soms geloven, dat alle acteurs met de dichter één grote gemeenschap hebben

gevormd van onwaarschijnlijk slordigen en vergeetachtigen? Als de aanhangers van de „vergeet”-theorie met dit alles rekening houden, zullen zij mij toegeven, dat de verwarring Bredero dan toch later wel moet zijn opgevallen. Ze moeten dan maar voor zich zelf uitmaken, of ze hun theorie willen uitbreiden met de hypothese: „Nadat Bredero zijn fout had ingezien, heeft hij niet de moeite genomen deze in zijn manuscript te herstellen”. Mij zullen ze daarmee niet overtuigen.

Liever schakel ik opnieuw mijn veronderstelling in. Ook de rol van de (derde) patriot is ten behoeve van de opvoering in tweeën geknipt en men heeft zich om de consequenties hiervan niet bekommerd. De ene naam is in een der bedrijven door de andere vervangen, en wel met behoud van het aantal lettergrepen (twee) en met behoud van hun accentverhouding (heffing - daling). Dit was - in tegenstelling tot „Aart - Joosje” en „Krelis - Kontant” noodzakelijk -, daar in beide scènes de naam van die patriot in verzen voorkomt. Het ritme van de verzen moest blijven zoals het was.

Mijn veronderstelling doet de vraag rijzen: „Welke van de twee namen is de oorspronkelijke, d.w.z. welke heeft Bredero bedoeld en ook in eerste instantie in beide tonelen geschreven?” Dit is dan eindelijk eens een vraag, waarop we zonder aarzeling een antwoord kunnen geven. De verzen 1006 en 1007 luiden:

Jan

Bon'sjours, wat roester? wat nieuws Andries en Harmen?

Andries

't/Gaet so wat heen, maer niet alst hoort; het lant is vol allarmen.

„Harmen” is hier rijmwoord; op deze plaats kan nooit „Thomas” hebben gestaan. Dus is „Harmen” de oorspronkelijke naam en deze is in de eerste patriotten-scène steeds door „Thomas” vervangen, in het handschrift of in *een* handschrift.¹⁹ Als we nu nog eens onze aandacht op de naamlijst richten, dan blijkt opnieuw dat hij niet kan berusten op de gedrukte tekst of een daarmee in alle opzichten overeenkomend manuscript. Anders zou „Harmen” in de lijst zijn opgenomen en wel onmiddellijk na de twee snollen. Het is immers de eerste nieuwe naam, die na „Bleeke An” boven een scène staat. Zijn afwezigheid is maar op één wijze te verklaren: hij was reeds genoemd. En hij was reeds genoemd, omdat in

19. In tegenstelling tot alle andere aanhangers van de „vergeet”-theorie is Kazemier (*o.c.*, blz. 15) van mening, dat Bredero de derde patriot eerst „Harmen” en later „Thomas” heeft genoemd. Dit komt slechts schijnbaar met mijn conclusie overeen.

het manuscript waarover de lijstmaker beschikte, met „Jan Knol, Andries, Harmen” de tekst van de *eerste* patriotten-scène begon.

Het zal U zijn opgevallen, dat ik tot nu toe de vraag naar de identiteit van de lijstmaker uit de weg ben gegaan. Wat onder de titel „Namen der speelende ghesellen” aan het stuk voorafgaat, behoeft niet door Bredero geschreven te zijn. Er is er maar één die de *Spaansche Brabander* heeft kunnen scheppen, maar ieder is in staat de namen van de handelende personen op een rijtje te plaatsen, al zal niet ieder het feilloos doen. Als ik de lijst aan Bredero toeschrijf, dan is dit op grond van een reeds door mij genoemd gegeven: de achternamen „Pels” en „Treck”. De auteur is als naamgever souverain en als hij iemand zowel van voren als van achteren laat heten, kan niets en niemand hem dwingen in en ook boven zijn verzen beide namen te gebruiken. Maar een ander zal niet spoedig achternamen verzinnen, als hij in de tekst uitsluitend voornamen aantreft. Is mijn redenering juist, dan moet in Bredero's lijst „Harmen” door „Thomas” zijn vervangen.²⁰

Met mijn veronderstelling van de gesplitste rollen kan ik misschien nog een andere naamsverwarring te lijf gaan. In de oudste drukken (A, B en C) staat boven vs. 1110 „Steven”, terwijl het „Andries” moet zijn. Dit laatste is zeker, want als de bedoelde persoon is uitgesproken, zegt Jan Knol (vs. 1140): „Andries jy weter of, waar haaljet al van daan?” We gaan er nu van uit, dat van de Andries-rol twee rollen zijn gemaakt en dat tijdens de opvoering in het eerste bedrijf een Andries geheten man en in het derde een andere, Steven geheten man op het toneel is verschenen. In het (of een) handschrift waren de daarvoor noodzakelijke veranderingen aangebracht. Voor de druk heeft men deze weer ongedaan gemaakt, maar men heeft daarbij één geval over het hoofd gezien. Dit alles lijkt mij niet onmogelijk. Ik kan nog een argument aanvoeren, dat ook voor de kwestie „Harmen - Thomas” zijn diensten heeft bewezen: „Andries” komt in de verzen voor; het is twee-lettergeregig, „Steven” is dat ook. Maar hoe is het met de accentverhouding? Tijdens dit uur hebt U mij verscheidene malen de tweede patriot horen noemen en ik heb dan steeds „Andries” gezegd met het accent voorop, omdat ik die naam nu eenmaal zo uitspreek. Maar sprak men die in de zeventiende eeuw ook zo uit? Mijn collega C. A. Zaalberg heeft me er attent op gemaakt, dat bij Huygens „Andries” voorkomt. Ik heb dit onderzocht en moeten vaststellen dat de plaats van die naam in het jambische schema van een aantal *Sneldichten* geen andere conclu-

20. Ook het woord „patriotten” wijst erop, dat de naamlijst in oorsprong van Bredero's hand is.

sie wettigt.²¹ Als ook Bredero „Andries” heeft gezegd, hebben enkele 20e-eeuwse lezers van de *Spaansche Brabander* enkele verzen altijd verkeerd gelezen, heb ik zelf in dit uur enkele verzen verkeerd geciteerd en zal in een volgende uitgave bij die naam een annotatietje moeten komen. Bredero maakt het ons hier moeilijk : hij biedt die naam niet aan in een geheel van regelmatig alternerende verzen. Dit mogen we hem niet kwalijk nemen. Want welke bedoeling hij ook met zijn stuk heeft gehad, hij heeft het zeker niet geschreven om ons duidelijk te maken, op welke lettergreep hij het accent heeft gelegd. Ik zal U niet vermoeien met een betoog over de moeilijkheden, die zich bij een onderzoek hiernaar voordoen en vermeld slechts, dat ik geen conclusie heb durven trekken. Indien ik met betrekking tot „Steven” mijn veronderstelling moet laten varen, blijft er niets anders over dan maar weer te denken aan een zonderlinge grimas van het schrijf-, afschrijf- of zet-duiveltje. Bevredigend is dit niet. Wie verschrijft of verzet zich op een dergelijke wijze ?

Ik mag niet onvermeld laten, dat ook Verdenius de verwarringen in verband heeft gebracht met het feit, dat het stuk is gespeeld voordat het werd gedrukt. Na ze alle (ook „Steven”) te hebben opgesomd, stelt hij althans de vraag : „Zijn deze verwarringen hier uit te verklaren, dat bij de eerste opvoering van de Sp. Brab. de namen van de personen wel eens gewisseld hebben ?”²² Toch bedoelt hij m.i. niet zeer beknopt hetzelfde als wat ik uitvoerig heb betoogd. Als ik hem goed begrijp, bedoelt hij : „De derde patriot heette bij de ene opvoering in beide scènes Thomas, bij de andere in beide scènes Harmen ; mutatis mutandis hetzelfde geldt voor de tweede patriot en voor de beide jongens”. Mij lijkt dit onmogelijk. Waarom zou men zo te werk zijn gegaan ? Er is geen redelijk argument voor te vinden. In allen gevalle heeft Verdenius hier niet aan slordigheid of vergeetachtigheid van de dichter Bredero willen denken. En wat dit betreft ben ik het geheel met hem eens.

Als mijn veronderstelling juist is, dan moet de zetter een heterogeen complex papieren voor zijn ogen hebben gehad, waarin de ten behoeve van de opvoering aangebrachte naamsveranderingen gedeeltelijk waren blijven staan en gedeeltelijk ongedaan waren gemaakt. De naamlijst is daar dan op één plaats de dupe van geworden.

En hiermee ben ik ongeveer aan het eind van de mij toegemeten

21. Huygens, *Koren Bloemen* ('s-Gravenhage, 1658), blz. 708, 745, 758, 763, 764, 774, 789, 930, 939, 962, 971, 1011, 1241.

22. A. A. Verdenius, *De Spaansche Brabander. - Studies over zeventiende eeuw* (Amsterdam, 1946), blz. 53.

spreektijd, maar nog lang niet aan het eind van het probleem gekomen. Ik heb de slordigheid op een andere dan de gebruikelijke wijze verklaard, en ze is daarmee terechtgekomen op een ander en later punt van de lange weg, die leidt van het ogenblik waarop Bredero de patriotten en de jongens in zijn geest schiep, tot het ogenblik waarop de *Spaansche Brabander* van de persen kwam. Maar een slordigheid is en blijft het. Is Bredero dan niet bij de voorbereiding van de druk betrokken geweest en heeft hij geen drukproeven gecorrigeerd?

Het antwoord op deze vraag lijkt niet moeilijk te vinden. Zijn *G. A. Brederode, tot den leser* is gedateerd: „Anno 1618, den 6 Junij”; de 23e augustus van hetzelfde jaar sterft hij. Wat ligt dan meer voor de hand dan de gedachte, dat hij kort na de 6e juni ziek is geworden en spoedig te ziek was om zich nog ergens mee te bemoeien? Maar zo eenvoudig is de kwestie niet. U zult zich herinneren, dat ik, na een korte inleiding, mijn lezing begonnen ben met de woorden: „Toen in 1618 de *Spaansche Brabander* het licht zag”. Ik heb daarmee meer gezegd dan ik kan verantwoorden, want ook dit is niet zeker. Er is namelijk een ongedateerde uitgave, die als druk A bekend staat. Hierin komt het genoemde gedicht niet voor; evenmin *Tot den goetwillighen leser*, waarin de dichter uiteenzet, waarom hij heeft besloten zijn toneelspel te publiceren. Deze druk A – de letter wijst het reeds uit – wordt algemeen als de oudste beschouwd en vrijwel allen nemen aan dat hij in 1618 is verschenen, zonder dat ze evenwel maar een enkel argument daarvoor aanvoeren. Als ze gelijk hebben, komt slechts het voorjaar van dat jaar in aanmerking en wordt de verklaring „Bredero was te ziek” minder waarschijnlijk. Indien A – zoals J. ten Brink betoogt – reeds in 1617 het licht heeft gezien, is die verklaring geheel onmogelijk.

Is nu de ongedateerde druk werkelijk de oudste? Van alle brabandologen is Verdenius de enige die aan deze belangrijke vraag de nodige aandacht heeft besteed. En hij is ook de enige die aan de oudste rechten van A twijfelt. Van zijn argumenten noem ik er maar één. Hij wijst erop dat A zeer veel slordigheden en drukfouten vertoont en zegt dan: „Over dèze druk kan Bredero moeilijk zijn oog hebben laten gaan” en: „We heben in B een precies te dateren druk, waarop Bredero zelf toezicht zal hebben uitgeoefend; deze druk is wel niet geheel zonder vlekjes en slordigheden, maar heeft toch op verre na niet zoveel drukfouten en onnauwkeurigheden als A.”²³ Met alle respect voor Verdenius, die verscheidene duistere passages heeft verklaard en minder dan wie

23. Verdenius, *o.c.*, blz. 47.

ook moeilijke kwesties uit de weg is gegaan : hiervan begrijp ik niets meer. Wat de verschillen tussen A en B ook mogen zijn, met betrekking tot de namen vertonen ze dezelfde verwarringen. Dus moet de *corrector* Bredero wèl een aantal drukfouten hebben verbeterd, maar een aantal veel grovere fouten, die, zoals Verdenius zelf veronderstelt, niet aan de *dichter* Bredero te wijten zijn, niet hebben gezien. Hij moet bij herhaling niet hebben bemerkt, dat er namen staan, die hij zelf niet heeft bedoeld en niet heeft geschreven. Ik kan dit niet geloven. Dan geloof ik nog liever, dat Bredero, al begrijpt niemand waarom, twee „derde patriotten” heeft ingevoerd en dat alles wat daartegen pleit geen bewijskracht heeft. Maar ik behoef niet te kiezen uit twee absurditeiten. Er is hier maar één verklaring mogelijk : Bredero heeft, om welke redenen of door welke oorzaken ook, geen drukproeven onder de ogen gehad.

Ik vat de resultaten van mijn betoog samen. Op grond van de structuur van de naamlijst ; op grond van de *Inhoudt van 'tspel*, van hetgeen in de verzen, boven de verzen en boven de scènes staat, ben ik ervan overtuigd, dat er twee jongens zijn, nl. Joosje en Kontant en dat er maar één derde patriot is, nl. Harmen. En ik neig tot de overtuiging, dat de naamsverwarringen het gevolg zijn van een splitsing der rollen ten behoeve van de opvoering. De gebruikelijke verklaring verwerp ik. Altijd weer, als ik Harmen, Aart, Krelis en (toch ook) Steven als vergissingen verklaard zag, heb ik de neiging gevoeld, de in een ander verband gebruikte woorden van Kloos en Verwey²⁴ tot de mijne te maken en uit te roepen : „Neen, zo vergist zich geen verstandig mens, meneer !” En om nu even bij Spinoza aan te knopen en ook getallen te noemen (al is nul geen getal) : ik wed tien tegen nul dat Bredero tijdens het schrijven van zijn toneelstuk niet aan naamsverwarring heeft geleden.

De *Spaansche Brabander* bestaat driehonderdvijftig jaar of misschien iets langer, maar wij zijn van gisteren en weten niet, of niet genoeg. In dit jubileumjaar is officieel hulde gebracht aan Bredero's nagedachtenis en zijn zijn onsterfelijke verdiensten in min of meer dithyrambische redevoeringen geprezen. Het is goed, dat dit is gebeurd. Maar toch kunnen we een dichter niet beter eren dan door ons alle mogelijke moeite te getroosten om te begrijpen wat hij heeft bedoeld en heeft geschreven, – vooral als de drukken van zijn werken ons voor absurditeiten plaatsen.

24. Willem Kloos en Albert Verwey, *De onbevoegdheid der Hollandsche literaire kritiek*. *De Nieuwe Gids*, XL (1925), blz. 460.

NASCHRIFT

Nadat ik mijn lezing had voorbereid en voor de publikatie als artikel gereed had gemaakt, is een nieuwe geannoteerde uitgave van de *Spaansche Brabander* verschenen.²⁵ De verzorger van deze uitgave, H. Prudon, heeft in de tweemaal twee jongensnamen geen probleem gezien. Noch bij de naamlijst, noch bij vs. 285 en vs. 454, noch ook in de Inleiding en de Aantekeningen en toelichtingen wordt er iets over gezegd. Blijkbaar is hij, zonder dit te vermelden en toe te lichten, van mening dat Bredero inderdaad vier jongens heeft bedoeld. Daarentegen tekent hij bij vs. 1006 aan: „Harmen = dezelfde als Thomas”. Dit geeft hij als feit, niet als veronderstelling. Zijn enige argument luidt (blz. 198): „Harmen komt uit Duitsland via Twente en Drente (vs. 1014) en wel om te ontkomen aan z'n schuldeisers. Beide elementen vinden we terug in vss. 353-354.” Hij ziet dus in de door Floris genoemde „Deensche Tomas” de derde patriot en vermeldt niet dat dit een controversieel punt is. Als we die identiteit aanvaardden, en aan „Deensche” de betekenis „hatelijke, zure” toekennen (zie de annotatie op blz. 64), dan blijkt uit de genoemde verzen in het geheel niet, dat Thomas een vreemdeling is. De annotator is van mening, dat de derde patriot eerst „Thomas” en later bij vergissing „Harmen” is genoemd. Hij heeft zich niet afgevraagd, hoe dergelijke vergissingen kunnen ontstaan. Zijn kort pleidooi voor „Harmen = Thomas” fungeert in zijn bestrijding van „Harmen = Floris”. Onafhankelijk van elkaar hebben hij en ik hetzelfde gegeven als argument gebruikt tegen de laatstgenoemde mening. Het luidt in zijn formulering: „Ten slotte: in scène I, 6 is het Floris die de nieuwtjes en sterke verhalen vertelt, maar hier kan Andries aan het woord komen (zie vs. 1091 vv).”

Het is niet onmogelijk, dat de door anderen en door mij genoemde gegevens die voor de identiteit van Thomas en Harmen pleiten, nog met een gegeven kunnen worden aangevuld. Als er een geslaagde opmerking is gemaakt ten koste van een ander, is het in de eerste akte Thomas, die daar de aandacht van zijn gesprekpartners op vestigt en er bijzonder veel plezier aan beleeft. Hij zegt dan (vs. 351): „Dat gheef ickje noch eens in drien, dat's hem lustich op zijn hoeft e raect”. In de derde akte reageert Harmen (vs. 1063) in dezelfde situatie op een soortgelijke wijze: „Met die kaers ist achttien”. Weliswaar is deze uitdrukking etymologisch niet doorzichtig, maar de bedoeling ervan kan toch moeilijk

25. G. A. *Brederoods Spaanschen Brabander Ierolimo*. Ingeleid en van toelichtingen voorzien door H. Prudon S.J. (Assen, 1968).

iets anders zijn dan : „Die is raak !”²⁶ Het ligt voor de hand te veronderstellen, dat die twee zinnen door een en dezelfde persoon worden gezegd. Maar opnieuw blijkt hetgeen we voor de oplossing van een bepaald probleem zouden kunnen gebruiken, op zichzelf problematisch te zijn. In de eerste patriotten-scène komt nl. nog zo'n zin voor (vs. 366) : „Hoe voerje daer weer geest ? was dat mis ? neen dat was 'e gaert.” Hier staat echter, althans in de oude drukken, niet „Thomas” maar „Floris” boven.

Nu hebben ettelijke verzorgers van een geannoteerde uitgave „Floris” in „Thomas” veranderd zonder erbij te vermelden dat dit er niet staat. Waarom ze hier van de oude drukken zijn afgeweken, krijgen we dus ook niet te horen. Prudon daarentegen gaat (blz. 185) met de vereiste nauwkeurigheid te werk. Hij heeft de pro's en de contra's tegen elkaar afgewogen en besluit op grond hiervan tot handhaving van „Floris”. Voor „Thomas” pleit z.i., „dat vs 367, gericht tot Thomas, schijnt te antwoorden op vs 366 en ook dat er wel méér verwarring is in de tekst waar 't personen betreft.”

Naar het mij voorkomt is er nog iets anders, dat ervoor zou kunnen pleiten. De zin van Thomas (vs. 351) en de aan Floris toegeschreven zin (vs. 366) hebben dezelfde betekenis, worden in dezelfde situatie met dezelfde bedoeling gezegd. Het is niet waarschijnlijk, dat de auteur van een toneelstuk twee verschillende personen in dezelfde situatie op dezelfde wijze laat reageren ; hij zal ze juist tot van elkaar duidelijk onderscheiden mensen trachten te maken en door de woorden die hij ze in de mond legt ieder van hen iets unieks trachten mee te geven. Alleen in het volgende geval zou hij ze opzettelijk hetzelfde kunnen laten zeggen. A treitert B, en C geeft daarover zijn genoegen te kennen. Daarna richt A zijn aanval op C en nu herhaalt B met leedvermaak : „Hoe was die ? Die was raak !” Hiervan is echter in deze scène geen sprake.

Tegen de genoemde verandering pleit volgens Prudon : „er stáát nu eenmaal *Floris* ; vs 367 is helemaal geen reactie op het voorafgaande vers, maar – na de afrekening met Andries – op vss 351-352 ; dat Thomas zó entoesiast de zijde van Jan zou kiezen, is onwaarschijnlijk : hij komt pas in vs 376 tot de wat berouwvolle erkenning : 'Dat is zeker waer'.”

Dat het er staat, is zeker een belangrijk argument. De filoloog die, zodra hij iets niet begrijpt, aan een schrijf- of drukfout denkt en een emendatie voorstelt, is op een gevaarlijke weg. Aan de andere kant : er staat ook „Steven” en er staat zowel „Thomas” als „Harmen” voor dezelfde man, terwijl dat er niet behoort te

26. In de uitgave van Prudon en in die van Damsteegt staat „kaers”. Anderen hebben aan „kaets” de voorkeur gegeven. Dit maakt de uitdrukking etymologisch niet duidelijker, maar staat het begripen van de bedoeling niet in de weg.

staan. Terecht beroept Prudon zich dan ook op gegevens uit de tekst. Op zijn interpretatie van de verzen 345-380 – deze hele passus is bij het probleem betrokken – ga ik nu niet in, daar ik anders een tweede artikel zou moeten schrijven. Ik noem alleen de gevolgen van de twee mogelijkheden voor de (ook door Prudon veronderstelde) identiteit van Thomas en Harmen.

Als „Floris” boven vs. 366 juist is, bewijst de overeenstemming tussen vs. 351 (Thomas) en vs. 1063 (Harmen) natuurlijk niets voor die identiteit, want de overeenkomst tussen vs. 366 en vs. 1063 is precies even groot en deze zou dan moeten wijzen op de identiteit van Harmen en Floris.

Moet daarentegen „Floris” hier door de naam van de derde patriot vervangen worden, dan hebben we daarmee een nieuw argument in handen. Dat die naam (ook) in het eerste bedrijf „Harmen” en niet „Thomas” moet luiden, meen ik te hebben aangetoond, – en wel met behulp van overtuigender argumenten dan de overeenkomsten tussen verbale reacties ons kunnen verschaffen.